

**ПРИВАТНІ КНИЖКОВІ ЗІБРАННЯ У КОНТЕКСТІ
БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕТНОЛОГІЇ**

**(на прикладі польської спільноти Поділля другої
половини ХІХ – початку ХХ ст.)**

Татьяна Р. Кароєва

ДПУ „М. Коцюбински“ – гр. Вінниця, Україна

***PRIVATE BOOK COLLECTIONS IN THE CONTEXT OF THE
LIBRARY OF ETHNOLOGY***

***(for example the Polish community „Podolie“ in the late
nineteenth – early twentieth century.)***

Tatyana R. Karoeva

State Pedagogical University – Vinica, Ukraine

Abstract

The purpose of this paper is to describe the specifics of the private collections of books, such as the Polish community Podolie in the late nineteenth – early twentieth century in the context of librarian ethnology. The basis of the sources of this study is a department of rare and valuable editions of the regional scientific library in Vinica, which houses over 35 thousand books, some of which are books that have been nationalized in the post-revolutionary times by the Polish Assembly.

Key words: *Library, minorities, ethnic cultures, Polish community*

Вже склалася традиція бібліотечну етнологію (етнобібліотекознавство) (Туманова 2001; Столяров 2007) розглядати як наукову дисципліну загального бібліотекознавства, що формується на міждисциплінарній основі його синтезу з етнологією, етнопедагогікою та етнопсихологією. Вперше на пострадянському просторі цей термін запропонував відомий російський бібліотекознавець М. С. Карташов,

який розглядав означену сферу досліджень як дисципліну, що висвітлює “витоки та різні стадії становлення бібліотечних систем у взаємозв’язку з певним національно-культурним середовищем” (Карташов: 58). У витоків бібліотечної етнології стояв російський книгознавець М. Рубакін. Згідно з висунутим ним третім законом бібліопсихології, сприйняття та оцінка прочитаного тексту залежить від приналежності індивіда до того чи іншого етнічного середовища (Рубакін 1924). Зокрема, читач розглядався ним як етнічний організм у природній та надприродній єдності («Среди книг», 1911–1915; «Психология читателя и книги», 1929). У дореволюційній Російській імперії найактивніше розвивалося єврейське бібліотекознавство та, відповідно, бібліотечна практика. Особливий напрямок в цій сфері бібліотечного світу складає діяльність відділів та бібліотек іноземної літератури. При формуванні їхніх фондів, проведенні масових заходів враховуються інтереси національних меншин, які тимчасово або постійно проживають у зоні обслуговування таких бібліотек. В Міжнародній федерації бібліотечних асоціацій і установ з 1985 року функціонує секція по бібліотечному обслуговуванню населення, яке представляє різні етнічні культури. Велику увагу цьому питанню приділяє також ЮНЕСКО. Останніми десятиріччями активно розвивається “етнографія читання” – читання, що розглядається у контексті різноманітних культурних і соціальних факторів. Книги та такі соціокультурні інститути, як бібліотеки, є каналами передачі культурних образів і цінностей. Вони виступають інтегруючими центрами культурного життя суспільства, сприяють формуванню єдиного соціокультурного простору, самовідтворенню культури.

Як правило, бібліотечною етнологією займаються бібліотекознавці, які вивчають виникнення, розвиток та функціонування бібліотек (у широкому сенсі) відповідно до етнокультурного середовища. Тобто предметом бібліотечної етнології є бібліотечне обслуговування представників того чи іншого етносу, специфіка бібліотечного середовища у різних етнічних культурах (можна пригадати особливий статус книги в юдейській, старообрядницькій, мусульманській культурі). Традиційно вчені-бібліотекознавці багато уваги приділяють обслуговуванню читачів різної етнічної приналежності в публічних бібліотеках, а особливість формування та використання

приватних книжкових зібрань залишається поза їхньої уваги. Тому метою даної доповіді є опис специфіки приватних книжкових зібрань, на прикладі польської спільноти Поділля другої половини XIX – початку XX ст., у контексті бібліотечної етнології. Основою джерельної бази даного дослідження став відділ рідкісних і цінних видань (далі – РіЦ) Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, де зберігається понад 35-тисячний книжковий фонд, певну частину якого складають книги з націоналізованих у пореволюційний час польських зібрань

У другій половині XIX ст. приватні книжкові зібрання поширилися у практику буденного життя не тільки дворянського прошарку населення, а й буржуазії, представників вільних професій. Книга, як і усна традиція, була основним тогочасним каналом передачі інформації, але мала ширші хронологічні та просторові можливості.

Для польської спільноти, яка у XVIII ст. втратила державність, проблема комунікативної передачі певного обсягу і роду інформації. Для досліджуваного періоду характерно втягування поляків у загальноросійське життя, втрата традиційної соціальної структури спільноти (втрата значною частиною шляхтичів свого статусу), що сприяло їхній поступовій асиміляції серед місцевого населення. Відповідно зміст інформації переданої усною традицією в контексті етнічної ідентичності збіднювався, тому на книгу покладалися чималі сподівання. Вже у першій половині XIX ст. польською громадою усвідомлювалося значення книги для маркування «польськості». Невипадково Ю.-І. Крашевський у книзі «Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budiaku» (1845–1846), оглянувши у Тульчині бібліотеку Потоцьких, зауважив про відсутність патріотизму в цій родині, адже жодної польської книги він не побачив (Kraszewski 1845).

Читання польськомовної літератури і формування бібліотеки, ставало основним способом боротьби з русифікацією. Вже з дитинства дітей привчали до рідного слова, в першу чергу, релігійного змісту. Крім того, в заможних родинах для них виписували дитячі журнали такі, як «Przyciela Dzieci», «Moje Pisemko», «Wieczory Rodzinne», дитячі книги, наприклад, історичні повісті В. Пжиборовського, вірші В. Белзи, зокрема його відомий «Katechizm maiego Poiaka» (Kusziejko 1993: 160). Поширеність сімейного голос-

ного читання вечорами також сприяло патріотичному виховуванню молоді. Специфіка тодішнього способу пересування у каретах обумовлювала такий спосіб проведення часу як декламування віршів, тому дівчат з дитинства привчали до їхнього запам'ятовування (Kusziejko 1993: 53–55).

У польськомовних книгозбірнях зберігалось багато перекладної літератури, причому не тільки творів красномовного письменства, а, за нашими спостереженнями, й наукової, особливо французьких і німецьких авторів, хоча саме ці мови вважалися обов'язковими для вивчення як іноземні. Варто вказати, що наприкінці ХІХ ст. російська мова увійшла у польське середовище, але чоловіче. Потреба отримання середньої освіти, що було можливим в гімназіях і реальних училищах, змушувало вчити «царську» мову. Чоловіки користувалися фаховою літературою, слідували за громадсько-політичним та офіційним життям Російської імперії. Більшість представників польської шляхти добре вміли спілкуватися українською, адже вони займалися власним господарством, тому треба було контактувати і розумітися з селянами. В заможних польських родинах вважалося, що добре вихована панянка не повинна розуміти російську мову. Її прагнули ігнорувати. Щодо української мови, то, за спогадами А. Залеської, Т.Шевченка читали у перекладі Й. Лободовського (Kusziejko 1993: 210).

У приватних книжкових зібраннях поляків поширилася низка знакових для польської культури видань, важливих для їхньої етнічної, скоріше навіть національної, ідентичності. Ми не будемо обговорювати популярність творів польських письменників, зокрема Г. Сенкевича, Б. Пруса, що друкувалися великими накладками, призначалися для масового читача та використовувалися для дозвіллевого читання. Привертає увагу поширеність деяких наукових видань. Так, за матеріалами відділу РіЦ у родових бібліотеках Руссановських, Собанських, Якубовських і Ярошинських зберігалися примірники франкомовного збірника дипломатичних документів стосовно Польщі 1762–1862 років, укладеного графом Д'Ангебергом (псевдонім Л. Ходзько). Таким же значущим виданням можна вважати знамениту «*Volumina legum*», перший польський звід права, основа якого друкувалася впродовж 1732–1782 років, а потім була перевидана у

петербурзькій друкарні Й.Огризка у 1859-1860 роках. Цей багатотомник сприймався сучасниками не тільки як історико-правова пам'ятка, а й як символ польської державності. Його прагнули мати не тільки фахівці-юристи, а й звичайні патріоти. У відділі РіЦ нами виявлено примірники з родових бібліотек Руссановських, Якубовських та сімейної книгозбірні Остророг-Садовського – Клінгера.

Завдяки близькості до кордону на Поділлі доволі поширеною була нелегальна польська книга. Її, зокрема, можна було придбати у книгарні Владислава Вінарського (Кам'янець-Подільський). Зрозуміло, що це був великий ризик, могли не тільки оштрафувати, а й закрити книгарню, тому пропонувалася подібна література тільки перевіреним клієнтурі і за чималі гроші: В. Гонсіоровський «Krylobyju» – 10 руб., С. Бранський «Jeszcze Polska nie zginęła!» – 5 руб., А. Міцкевич «Dzieła» безцензурний – 2 руб. (Zaleska 2007: 64–66). Тут можна було набути і патріотичні листівки, і дитячу літературу, і книги з польської історії іноземного друку. Через цю книгарню друки (між іншим й польські соціалістичні) йшли до Могилів-Подільського, Вінниці.

Своєрідним “книжковим” способом виявлення прибічності своєму народові було зберігання видань, які належали загиблим або засланим борцям за незалежність Польщі. Так, у родовій бібліотеці Собанських з Ободівки поважне місце займали книги із зібрання Готарда Собанського, який загинув у засланні в Сибіру. Тобто за книгами закріплювався своєрідний меморіальний статус.

Придбання книг, друкованих будь-якою мовою, але видатних постатей польської культури, також сприяло збереженню патріотичного настрою спільноти. Для подолян, зокрема, такою фігурою став власник місцевих маєтків, відомий російський юрист В. Спасович (1829–1906), виявлені твори якого походять з десяти книгозбірень. Хоча це були російськомовні юридичні, літературознавчі, мистецтвознавчі розвідки у контексті російської культури. Задля справедливості треба вказати, що збирали й польськомовні видання, у всякому випадку один примірник нами виявлено.

Ще одним способом прояву польськості бібліотеки були провенієнції книг. У книжкових збірках поляків – представників вільних професій (лікарів, юристів, інженерів) було багато російської фахової

літератури, що засвідчує фонд РіЦ. Але загальнопоширеною практикою було оформлення екслібрисів, суперекслібрисів на корінцях палітурок, власницьких написів польською мовою. З-понад трьох десятків атрибутованих нами екслібрисів – тільки 2 було виконано латиною та 1 – російською мовою, решта польською. Але навіть у складі книжкового зібрання власника російськомовного екслібриса вінницького адвоката Болеслава Івановича Лещинського були такі книги, як «Описание книг и актов Литовской метрики» (СПб., 1887), В. Дуткевича «Польское ипотечное право» (СПб., 1888), що підштовхує до думки, що їхній власник зберігав-таки пам'ять про свою етнічну приналежність.

Таким чином, у досліджуваній період книга виступає зряд-ряд, навіть цілою семіотичною системою, збереження етнічної ідентичності. Основними діючими компонентами цієї системи були власне польськомовна книга, приватні та громадські польськомовні бібліотеки, «книги – маркери» з полоністики (навіть іншомовні), «меморіальні» книги, твори видатних поляків (навіть іншомовні), польськість провенієнцій, нелегальне поширення літератури, яке консолідувало спільноту.

ЛІТЕРАТУРА

Карташов, Н. С. 2000: Сравнительное библиотековедение. – М.: Изд-во МГУКИ: Профиздат.

Kraszewski J. I. 1845: Wspomnienia Odessy, Jedysanu i Budiaku: dziennik przejaiki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 wrzeźnia .Wilno, T. 1.

Kusziejko J. 1993: Książka polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku. B-ka Narodowa. Warsz.

Рубакин, Н. А. 1924: Что такое библиологическая психология?. Л.: Колос.

Столяров, Ю. Н. 2007: Библиотечная этнология (этнобиблиотекосведение). М.: Пашков дом.

Туманова Н.Я. 2001: Библиотечная этнология. Новое знание?. - Акад. Тетради : сб. науч. тр. – Самара. – Вып. 2 : Библ.-информ. Коммуникация в пространстве культуры.

Zaleska A. 2007: Niezapomniana Ukraina. Warsz. : Rosner & Wspolnicy.